

Mål & Mæle · 3

14. årgang 1991

Med EF fra Århus til Aarhus

Er der plads til bolle-å'et og andre danske sprog-særheder i EF's indre marked? Nok er dansk formelt ligestillet med de andre sprog i EF; men burde man ikke komme de andre europæere i møde ved at tillemppe dansk til en fælleseuropæisk standard? Læs side 6

Døves tegnsprog

Døve taler ved hjælp af bevægelser – især af arme, hænder og mund. Tegnsprog har ligesom andre sprog en grammatik. På nogle punkter minder dansk tegnsprog f.eks. om japansk. Læs side 11

De unge læser bedst

Den første undersøgelse af, hvor godt danskere læser, viser, at omkring 420.000 voksne mellem 18 og 67 år har store vanskeligheder. De fleste med læsevanskeligheder er over 45 år. Nogle af de dårlige læsere er ordblinde, andre er ude af vane med at læse. Læs hvad det betyder side 16

Det mest diskuterede tegn

Kommaet er det mindst vigtige, men mest diskuteret tegn. Det danske sprogs struktur gør ikke det grammatiske komma specielt velegnet. Og mange professionelle skribenter begår stribevis af kommafejl. Så grammatisk komma burde have været afskaffet ved reformen i 1948. Læs om kommaets historie side 25

Sprogligheder 2

Skal det danske sprog EF-harmoniseres 6

Min datter er en mand 11

Læsevanskeligheder 16

Kommaets historie . 25

Sprogviden 32

Ikke en ydre følgesvend er sproget, men en traad tvundet dybt i menneskesindet, individets, slægtens nedfældede mindeskat og vaagent erindrende, manende samvittighed.

*Louis Hjelmslev,
1899-1965.*

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Togeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Ina Nielsen

Institut for Almen og
Anvendt Sprogvidenskab
Københavns Universitet
Njalsgade 86
2300 København S

og mærk kuverten Sprog-
ligheder.

? Mål & Mæle

Kommentar til spørgsmålene på bagsiden af Mål & Mæle 13.3.

Vor gunst...

Fuldend udtrykket!

Min bror, civilingeniør Hans G. Riiser, sendte mig i dag et brev (vi abonnerer begge på Mål & Mæle) om dette spørgsmål: »Fra min tid i Vejle hu-

sker jeg en udstilling i Vejle Museum, hvor der var vist en skrivelse fra Frederik VII, i hvilken han anmeldte sin ankomst til byen. Brevet indledes således: Vor gunst tilforn. Jeg blev ved denne lejlighed klar over, at betydningen var: først ell. til indledning vor gunst. Så langt så godt, passer Mål & Mæles svar på spørgsmålet.

Pudsigt nok, da Mål & Mæle kom, var jeg i gang med at læse Palle Laurings »Svenskekrige og Enevoldsmagt«. På side 202 og flg. citeres et brev, som Christian V skrev til Griffenfeld i Rendsborg 21. august 1675.

Brevet karakteriseres af Palle Lauring som enestående i den danske brevskrivnings historie, og jeg må også erkende, at det er spændende læsning. Men det er ikke brevet indhold, jeg vil hæfte mig ved nu. Det er sproget. Brevet slutter således: »...Ellers er Eder nok bevidst, at jeg bærer al den omhu for Eder og til Eders avantage som Eder tjenlig kan være. Jeg haver gjort det hidindtil, og jeg vil og bevise Eder det fremdeles og forbliver jeg Eder naadig som tilforn. Gør kun i Guds navn Vore affærer, jeg vil (saa) gøre Eder igen.«

Min bror fortsætter: »Nu spørger jeg: Er Mål & Mæle gal på den? Har Palle Lauring eller en anden fusket med referatet af skrivelserne? (Nådig) Nåde og gunst er næsten at betragte som synonymymer. Er det

blot en god samling pleonasmer eller tautologier? Om så var, så løser det dog ikke problemet om betydningen af tilforn.« Citat slut.

Jeg videregiver min brors iagttagelser, kan der komme en opklaring på, hvordan det egentlig hænger sammen? Hvor kan man spore et ord som tilforn?

Venlig hilsen

Kaj Riiser, Brønshøj

! Kære Kaj Riiser

Der er ingen mystik i dette, og Mål & Mæle er ikke gal på den denne gang!

Tilforn betyder i ældre dansk 'et tidspunkt som går forud for et andet tidspunkt'. Det kan ikke rigtig oversættes med én moderne glose, men *forud* er nok den der kommer nærmest. *Vor gunst tilforn* betyder 'til indledning min gunst', og *min gunst som tilforn* betyder 'min gunst som tidligere'. Det er denne sidste forbindelse, *som tilforn*, der forekommer i Chr. V's brev.

Det bedste sted at orientere sig om den slags ordproblemer er Ordbog over det Danske Sprog; om *tilforn* kan man læse i bind XXIII, spalte 1255-57.

EH

? Kære Mål & Mæle

Som lægesekretær har jeg undervist elever i anvendelse af den korrekte medicinske terminologi, herunder bestemte regler udgivet af redaktionen

af Ugeskrift for læger i et lille hæfte: »Manuskriptvejledningen«.

Jeg har altid forklaret eleverne, at ordet *faex* (afføring, egtl. bundfald, gær) danner flertalsformen *faeces*, da det er et substantiv, som indgår uforandret i nominativformen. Men nu foreholder eleverne os undervisere, at RO '86 har ordet med! Så nu er vi så krøbet til korset og har bøjet os for Dansk Sprognævn.

Så er det jeg undrer mig over: Er ordet *fæces* kendt af den danske befolkning? Med hvilken begrundelse er det taget med som et dansk ord? Ingen af mine bekendte uden for hospitalet kender ordet.

Venlig hilsen
Lisbet Juul Jensen
lægesekretær
MR-Centret

! Kære Lisbet Juul Jensen

Det er rigtigt at *fæces* ikke bruges meget i dansk, men det er dog med i en enkelt populær lægebog.

At et sjældent ord kommer med i Retskrivningsordbogen, skyldes undertiden at Dansk Sprognævn får mange henvendelser om ordet. Det gælder netop *fæces*. Der er stort behov for at finde ord til betegnelse af *afføring*, *fækalier* og *ekskrementer* – og *fæces* er altså en af de muligheder der bruges når man vil undgå at sige det lige ud på dansk. Mange har henvendt sig til Sprognævnet fordi de er i tvivl om stavning og bøjning af dette ord. Nu kan de altså finde det i Retskrivningsordbogen.

Formen *fæces*, med æ, følger de regler der gælder for stavning af latinske ord på dansk, jf. *præcis*, *sækularisere*, *kvæstur* osv.

EH

? Kære Mål & Mæle

Som dansklærer blev jeg rystet over Mål & Mæle 13.3. Ikke indholdet – det var da udmærket – men 2 grimme stavfejl i professorerne Jørn Lunds og Erik Hansens artikler. Det rystede mig. Jørn Lund skriver *plastic* med *k*. Erik Hansen skriver *ligesom* i to ord. Jeg kæmper en kamp for at lære mine elever at skrive korrekt dansk, og så snigløbes jeg af de højeste autoriteter. Hvordan skal jeg dog motivere mine elever for sproglig omhu, når danskerne selv, med professorer i spidsen, lader hånt om det? Jeg indrømmer gerne, at jeg aldrig har fattet grunden til, at *ligesom* skal skrives i 1 ord, men *lige så* (stor osv.) i 2. Men sådan er korrekt dansk nu engang. Det må man acceptere. Jeg har hørt sige, at de nævnte professorer skulle være medlemmer af Dansk Sprognævn, men det kan da ikke – det *må* ikke være rigtigt.

Ólína Hagbarðsdóttir
Havnefjord
Island

! Kære Ólína

Du har ret. Det skulle have været *plastic* med *c* når ordet betegner stoffet plastic, og *ligesom* skal i ét ord, medmindre det betyder 'i samme øjeblik': »Lige som jeg åbnede vinduet, lød der en eksplosion«.

De fleste der skriver i Mål & Mæle, følger nøje Retskrivningsordbogen, og det er også redaktionens linje. De to fejl skyldes hastværk med manuskripterne eller sjusk med korrekturen. Undskyld!

Gad vidst hvor mange danskere der har lagt mærke til fejlene...

EH

? Kære Mål & Mæle

I Mål & Mæle 13.3 står der i svaret til Johs. Jørgensen bl.a.: »Sært nok er der endnu ingen der har fundet på at vi burde udtale t'et i *det*, f'et i *af* eller d'et i *hende*, men det kommer jo nok!«

Hertil kan jeg oplyse, at det er kommet/har været. Jeg havde en slægtning på Midsjælland, der var født ca. 1894, mejeriejer, velorienteret og meget læsende. Han talte sjællandsk, dog ret »købstadspræget« når han talte med f.eks. københavnere. Når han udtalte sig med vægt, hvilket han yndede at gøre, og især når han iført diplomatfrakken holdt tale ved fester, talte han meget »korrekt«, og det mest påfaldende var netop den omhyggelige udtale af t'et i *det*.

Hos min afdøde far, der var født i 1895 og lærer i bl.a. dansk og tysk, fornemmede man til tider en f-lyd i *af*.

Et mere grotesk fænomen oplevede jeg i 1940'erne, hvor en lektor ved Københavns Universitet docerede sin viden om den handling og den hundlige cellekerne med de anførte pinligt tydelige hårde d'er. Jeg opfattede det som en uvane, opstået af et absurd ønske om en tydeliggørelse eller distinktion. I dette one man show kan man vel gætte på en afsmithning af d'et i *hende*.

Venlig hilsen
S. A. Uhrenholt, Værløse

! Kære S. Axel Uhrenholt

Tak for kommentarer og supplement.

Lektorens udtaler *handlig* og *hundlig* kan være noget individuelt krukkeri, men faktisk opstår der let et svagt d mellem et n og et l. Prøv at udtale *venlig* langsomt og tydeligt. Det er næsten ikke til at

undgå et d når tungen åbner sig i siderne på overgangen fra n til l. Der opstår en lille eksplosion når luften strømmer ud – ligesom når det er et rigtigt d man udtaler.

På samme måde opstår der let et b mellem m og l: *tumble* og et g mellem ng og l: *rangle*.

Jo højere og tydeligere man taler, desto større chance er der for at disse »snyltekonsonanter« opstår. Så der skulle være gode muligheder når det er en docerende universitetslektor.

EH

? Kære Mål & Mæle

Hvad mener Mål & Mæle om sætninger som »Det var det år, hvor vi alle...« »Jeg husker klart, at vi under krigen, hvor man...«. Det skulle da være *det år, da* og *under krigen, da*. *Hvor* er vel stadig en stedbetegnelse, og *da* en tidsbetegnelse. Eller er jeg helt galt afmarcheret, når jeg mener, at *hvor* her er galt sprog?

Vibeke F., Brevst

! Kære Vibeke F.

Brugen af *hvor* i forbindelse med tidsudtryk (en årstid, hvor der ikke er så mange turister) er noget der har været almindeligt i flere hundrede år, og selv de bedste forfattere udtrykker sig undertiden på den måde, fx selve Holberg. De fleste danskere finder det ganske naturligt, men der er nogle som det støder, og De er altså en af dem. Men kan De heller ikke lide *hvor* i fx

en måned, hvori der er 5 tirs-dage
den dato, hvorfra dagpengene beregnes
det klokkesæt, hvortil vi var nået

Og hvis De kan acceptere *hvor* i den slags forbindelser, så kan

der vel egentlig heller ikke være noget galt i de andre?

For resten er der tilfælde hvor kun *hvor* kan bruges selv om det drejer sig om tid:

den længste periode, hvor jeg har været væk, var 6 uger

den sidste sæson, hvor der var overskud, var 1989

Her kan *da* vistnok slet ikke bruges.

Dette at bruge rumlige betegnelser til at beskrive tid med, er noget ganske almindeligt i dansk og mange andre sprog. Formentlig hænger det sammen med at rum er noget meget mere sanseligt og håndgribeligt end tid, som er noget svært og abstrakt.

Vi har både et *tidsrum* og et *tidspunkt*, vi taler om *et stykke tid*, vi siger at tiden *går* eller *står stille*, og vi bruger udtryk som *kort* og *lang tid*. Alt-sammen eksempler på at rum-udtryk rækker ind over tidsområdet. Det er det der også sker i *da/hvor*-eksemplerne.

I øvrigt: i tysk er *hvor* (wo) faktisk den eneste mulighed, og det generer vist ingen:

in einer Zeit, wo so viel geschieht

– men det kommer selvfølgelig ikke dansk ved.

Jeg håber at De kan bruge disse oplysninger som forklaring på at ikke mange danskere er enige med Dem når det drejer sig om *da* og *hvor*.

EH

? Kan Mål & Mæle foreslå et lille gennemsigtigt aflæsningsord for det sprogforplumrede *recipient*?

T. H. Krogh
Vejle

! Kære T. H. Krogh

Det 'forplumrede' ved *recipient* er vel, at ordet bruges om

flere forskellige ting. Desuden er flere af betydningerne på dansk ganske nye.

Recipient er ikke nævnt i Ordbog over det Danske Sprog (bind XVII, 1937), men findes f.eks. i Meyers Fremmedord-bogs udgave fra 1924. I den anføres betydningen 'Optager, Modtager; Glasklokke ved en Luftpumpe; (kem.) Forlag, et Kar, der optager det ved Destillation dannede Stof.'

En nyere betydning er 'en person, som får tilført blod eller får indopereret et organ ved transplantation', som der står i Nudansk Ordbogs udgave fra 1974.

Den seneste betydningsvariant i almindelig sprogbrug er vel den biologiske, 'et natur-område eller organismer, som optager spild- eller næringsstoffer udefra.'

Det er ordets faktiske brug, der bestemmer dets betydning. Derfor kan man ikke diktere en mere entydig betydning og så regne med, at ordet for eftertiden kun vil blive brugt i denne betydning. Og vi kan derfor heller ikke foreslå et og kun et aflæsningsord for *recipient*. I mange tilfælde vil 'optager' eller 'modtager' være dækkende; i andre er det klarere med 'opsamlingsbeholder'; og i atter andre skal der en længere omskrivning til, f.eks. 'den person, som fik hjertet indopereret' eller 'de organismer, som udsættes for forureningen'.

CE

? Kære Mål & Mæle

Kan Mål & Mæle hjælpe mig med at løse et problem, som jeg tit har diskuteret med en kollega. Det drejer sig om ordene *fri* og *ny*. Hun mener, at det hedder den *fri verden* og *det ny hus*. Jeg, som er den ældste, mener, der skal e på i

forbindelser som *den frie verden* og *det nye hus*. Det hedder jo *den store verden* og *det hvide hus* med e på tillægsordene, så hvis analogi spiller nogen rolle i grammatikken, må det være mig der hat ret.

*Terkel Bonde
Taastrup*

! Kære Terkel Bonde

(1) De e-løse former er de oprindelige; i oldnordisk var de også uden endelse. e-formerne er kommet til senere, og vor første officielle retskrivningsordbog (1891) betegner *frie* som »mindre naturligt«. Men så længe det har givet mening at tale om en dansk retskrivning, har der været valgfrihed mellem *fri* og *frie*, *ny* og *nye* i bestemt form og i flertal. En tilsvarende variation findes i udtalen.

(2) Du har helt ret i at analogi, altså overensstemmelse med parallelle tilfælde, spiller en stor rolle i sproget og derfor også i argumentationen i sprogrigtighedsspørgsmål. Dine argumenter for e-formerne er derfor gode:

den frie købmand / den rige købmand

det nye teater / det dyre teater

(3) Men vi kan også finde analogier til en anden side. Det er nemlig sådan at tillægsord der ender på trykstærk vokal, lige bortset fra *fri* og *ny*, aldrig får endelsen e:

ru, skrå, sky, jaloux, tro, ædru osv.

Så hvis vi lader denne analogi veje tungest, må vi anbefale de e-løse former af *fri* og *ny*. (I øvrigt er det vistnok sådan at sammensætninger med *-fri* næsten altid er e-løse: *kemikaliefri fødevarer*.)

Skulle vi tage en beslutning på grundlag af alt dette, måtte det blive at de e-løse former er de bedste: De er de ældste og oprindelige, de er de korteste, og de har de klareste analogier til tillægsord af deres egen type.

Men den fornuftige og realistiske holdning bliver naturligvis at lade folk bøje de to tillægsord som de vil. Der hverken opstår eller forsvinder stilistiske eller betydningsmæssige forskelle herved.

EH

? Kære Mål & Mæle

Tak for et godt og interessant blad. Er forsiden på *Mål & Mæle*, 13 årg. nr. 4 lavet for at sikre sig læsernes vågenhedsgrad i stil med: find 2 fejl og en uheldig orddeling?

...og tror, at de citere H. B.

...mange andre feljcitater

...blandt dans- ktalende syd for...

*Venlig hilsen
Kristin Illeborg
speciallærer
Ordblindeinstituttet*

! Kære Kristin Illeborg

Nej, der er tale om trykfejl. Undskyld.

CE

Mål & Mæle

*Redaktion: Erik Hansen,
Ole Togeby, Carsten Elbro.*

Grafik: Hanne Simone.

*Ekspedition:
CBL tryk, Håndværkervej 10,
postbox 3072, 6710 Esbjerg V.
Telefon 75 15 43 60.*

Tryk: CBL tryk, Esbjerg.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 128,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til CBL tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til: Ina Nielsen, Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S.

Skal det danske sprog EF-harmoniseres?

»Tal Europæisk, Din Danske Hund!« (frit efter Ludvig Holberg)

Da Holberg i sin tid skrev en lignende sætning i et skuespil, var det en anden situation. Det danske sprog var ikke særlig »in« herhjemme. Det var bondesproget. Det fine sprog var fransken. I ministerierne og ved hoffet talte man tysk. Handelen foregik på plattysk eller på hollandsk. Forskning og undervisning foregik på latinsk eller græsk. Undervisning – udover almueskolens korte og religiøst orienterede skolegang – kunne man på Universitetet i København bedst få på tysk. Derfor gik mange danske udenlands for at få sig en uddannelse. Ser vi på Holberg, så var han i udlandet i adskillige år og beherskede selv – udover de klassiske sprog græsk og latin – hollandsk, engelsk, tysk, fransk, italiensk, og dertil kunne han forstå adskillige andre. Alligevel valgte Holberg at tale og skrive på dansk (det norske modersmål fra Bergen, det havde han glemt).

For os, der underviser de fremmede i vores modersmål, er der en meget farlig holdning til dansk i Danmark. Der bliver undervist i dansk rundt omkring på kloden, og interessen er generelt meget høj blandt de studerende. Det harmer en at høre at man i Danmark er noget nær ligeglad med sprogets udvikling.

Det er – sagt på jydsk – træls at høre at tendensen går derhen at vores modersmål skal skiftes ud, fordi man, som Århus Byråd, ønsker en mere ensartet og forståelig markedsføring af Danmark i udlandet.

Drejer sagen sig virkelig om de problemer, som det store EF-udland formodes at have med et par bogstaver i vores modersmål? Drejer det sig ikke snarere om at mange ikke er klar over vores modersmåls stilling idag i EF som *ligeberetiget* EF-sprog?

Hvis det store EF har så store problemer med enkelte sprogs såkaldte særheder, så ville EF nok allerede selv have taget affære.

Om sproglig selvrenselse inden for EF

I disse år hvor vi står foran realiseringen af det indre EF-marked, er det naturligt at gøre sig tanker om dansk sprogpolitik. Målt efter antallet af folk der taler det, er dansk et »lille« sprog inden for EF. Der er andre »større« sprog, der dominerer det internationale samkvem. Men herhjemme er der ingen der kan gøre det danske sprog som modersmål rangen stridig – eller gør vi det selv? I denne sammenhæng er det vigtigt at kende den holdingsændring til sproget, der gør sig gældende i disse år. Typisk for denne ændrede holdning til sproget er en beslutning truffet af Århus Byråd den 24. april dette år.

En ny Århus-historie?

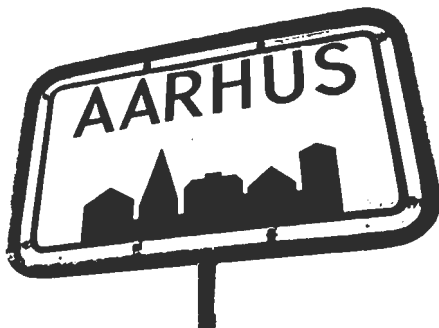
Det lyder som en Århus-historie. Århus-historierne har vi ikke hørt til i lang tid, og derfor kan man tåle at høre nogle igen. Men det er ikke en historie, det er virkelighed. Byrådet i Århus besluttede

den 24. april 1991 efter en enig magistratsudtalelse at døbe Århus om til Aarhus. For fremtiden skulle alle kommunale skrivelser, stempler o.s.v. have bynavnet skrevet med to a'er, og alle skilte skulle udskiftes i løbet af ti år.

Man ville dog før den endelige ændring indhente oplysninger om de økonomiske konsekvenser for kommunen hos Udvalget for Økonomiske og Administrative Anliggender. Byrådet ændrede derpå sin beslutning i en ny beslutning af 28. maj 1991. Økonomiudvalget havde enstemmigt indstillet at beholde bolle-å'et, fordi det ville blive en meget bekostelig affære at skulle ændre skrivelser, stempler og især bemaling på byens køretøjer og byskilte o.m.a. Denne endelige beslutning er også typisk for tiden vi lever i. Når riget fattes penge, så er man pludselig nødt til at smide sine førhen så gode argumenter over bord igen.

Det er jo hvad det er og ikke grund til stor opstandelse. Men betragter man begyndelsen for denne navneændring, så er det en forkert tendens.

Grunden til denne sprogstrid i landets andenstørste by var en anmodning fra Århus Handels- og Industriforening, der bad om at ændre bynavnet til Aarhus (sml. Århus Stiftstidende 20.3.1991), fordi det var af vigtighed for vores betalingsbalance og udenrigshandelen at få fjernet dette ikke-EF-autoriserede

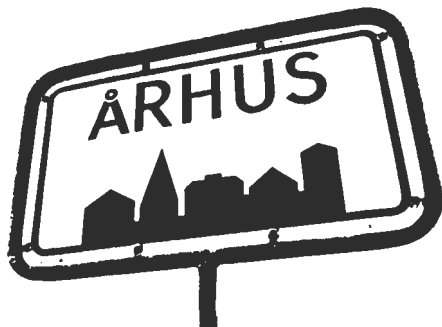
bogstav. Man ønskede en »mere ensartet og forståelig markedsføring af Århus.« (Århus Stiftstidende 18.5.1991).

Derefter fulgte en debat i aviserne, der udmundede i den nævnte beslutning. En rundspørge på Strøget i Århus foretaget af Århus Stiftstidende den 21.4.1991 viste et vidt spektrum af meninger hos menigmand. Nogle ville altid skrive Århus, fordi – som det hedder på århusiansk: »Det er noget gøjemøg at skulle til at lave alting om.« Andre af de adspurgte var ligeglade eller syntes at det var endda en god ide at tage hensyn til udlandet og EF. Og andre igen skrev alligevel altid Aarhus. En danskboende franskmænd skrev i to læserbreve: »Længe leve bolle-å'et« (Århus Stiftstidende 27.3 og 21.4.1991).

Findes der en dansk sprogpolitik i EF?

Denne historie er fra det virkelige liv og mere alvorlig end det kunne synes ved første blik. Det drejer sig om dansk sprogpolitik. Er EF-harmoniseringen så vigtig at man bør ændre det danske sprog allerede nu før EF's indre marked etableres?

Århus er som nævnt landets andenstørste by, og det er derfor sandsynligt at adskillige andre kommunalbestyrelser med å i deres bynavn kunne finde på at ændre navn. For det første fordi det danner præcedens når en stor by gør sig

overvejelser, og for det andet, når det er så vigtig en sag at EF formodes at skæve med uvilje på vores bogstaver, så anses det for moderne og nødvendigt at afskaffe dem.

Men hvorfor ikke være konsekvent og ved samme lejlighed fjerne æ og ø? Hvis man vil være konsekvent, så ville det være endnu mere i den fælles EF-ånd at bede EF om tilladelse til at fjerne det danske sprog. Det er alligevel kun et sprog der tales af fem snoldede millioner. Desuden skal vi altid kunne beherske et eller andet EF-fremmedsprog for at kunne kommunikere med folk fra andre lande.

Desuden er skolegangen i Danmark så god at man behersker ihvertfald et eller flere fremmedsprog. Derfor kan man lige så godt sløjfe det der sprog i EF's nordlige udkant. Nej, kom til Norge, min far, der er man stolt af sit modersmål og vil ikke ændre noget. Ihvertfald vil man ikke ændre sproget til noget, der bliver dikteret udefra. Således sker det hyppigere på norsk at fremmedord bliver fornorsket og at disse nydannelser også bliver brugt. Den holdning kunne vi lære noget af herhjemme. For os, der har været med til at udbrede kendskabet til vores modersmål i udlandet er det ingen lille sag.

Tænk man på andre sprogvtvistigheder i den senere tid, som f.eks. mayonnaise/majonæse-krigen, der i grunden kun drejede sig om at modernisere en skrivemåde, som få af os kan finde ud af, er problemet her et andet. I mayonnaise/majonæse-striden, der standede for nogle år siden, drejede det sig om at modernisere en skrivemåde for os selv, fordi vi ikke selv kunne skrive det. I denne å-strid retter vi vores skrivemåde af hensyn til andre. Og disse andre taler tillige ikke engang dansk!

Og det er bundforkert at rette sig efter et formodet EF-ønske. Hvorfor dog

være lydige over for EF, når der ikke er nogen der har bedt om denne lydighed? EF skal nok gøre opmærksom på hvornår der er behov for fælles EF-sprog. Sprogpolitik inden for EF er endnu ikke noget officielt emne, så derfor bør vi selv tage vores modersmål alvorligt, for det er der ingen andre der gør.

Hvis det allerede er så vidt, at vores andenstørste by ændrer sit navn af EF-hensyn til en mere EF-venlig skrivemåde, så er det jo kun et spørgsmål om tid før hovedstaden står for tur. Det ville da kun være den rene EF-harmoni, hvis man fjernede det underlige bogstav i København, ø, som jo inden for EF kun findes i Danmark. Det volder da enorme problemer for vor handelskontrakt med udlandet og kan kun ende med at ingen vil slutte udenrigshandler med os, hvis vi ikke ændrer det. Ud med det!

Spørgsmålet er så bare hvordan man skal ændre dette bogstav: skal man gøre det til et tysk ö eller, fordi de andre EF-lande ikke har det på deres skrivemaskiner, simpelthen til et o? Det ville nok være det mest praktiske. Men det ser nu nok lidt fremmedartet ud for dem nede i EF, hvis man skriver Kobenhavn, hvorfor ikke være rigtig EF-venlig og lave en rigtig harmonisering ud af det? Man kunne selvfølgelig forestille sig *Copenhagen*, *Copenhague* eller *Kopenhagen*. Ihvertfald skal der fire stavelser til og

ikke som på dansk tre, for alle andre EF-sprog har det nu engang sådan. Jeg ville foreslå *Copenhagen*, fordi det er engelsk og alligevel har flere elementer af de andre EF-sprog i sig. Det vil nok være noget, som man i EF ville synes om.

Ethvert sprog har sine særheder

Spøg til side, for problemet er egentlig mere alvorligt end som så. Er vi inden for EF nu så vidt at vi er nødt til at ændre vores sprog for at komme EF tilpas? Indenfor EF er det danske sprog ligeberettiget med andre EF-national-sprog. Der er derfor ingen grund til at ændre på vores sprog fordi man mener at EF ikke vil synes om det.

Hvis det går så vidt, så er det kun et spørgsmål om tid, før tyskerne skal stryge deres umlaut og de store bogstaver, for dem er der ellers ingen der har i EF. Franskændene skal smide deres mærkelige accenter væk, fordi de volder problemer – ikke kun for dem selv – men endnu slemmere – for EF! Samtidig kan man smide det mærkelige komma nedenfor c'et i *français* væk. Det er jo kun en ubetydelig særhed ved det franske sprog.

Spanierne skal ændre deres udtale eller retskrivning; der skal j i Mallorca, for når man siger det med j, skal det harmoniseres til et j. Dermed basta. Portugiserne bør pådømmes at ændre deres

rigdom af vokaler og diftonger, som ikke står skrevet i deres retskrivning. Det er et påbud i EF-harmoniseringens navn. Og naturligvis skal grækerne afskaffe deres alfabet, fordi det er der ingen andre end grækerne selv der kan forstå, og det er til hinder for det indre markeds fri kommunikation.

Yderste konsekvens kunne nemt blive at det danske sprog også skal udjævnnes fordi det er for ubekvemt for fremmede at skulle besværes med et sprog, der kun tales af fem millioner mennesker i en lille ravnekrog af EF.

Bolle-å's historie

Bolle-å't blev i sin tid indført ved retskrivningsreformen i 1948. Man ville have udskiftet aa til å i fællesnavne og andre ord i sproget. I stednavne derimod kunne man vælge om den gamle regel skulle gælde eller om man ville udskifte til å. Fra 1956 bestemte Statsministeriet at kun hvor økonomiske hensyn gør det stærkt påkrævet at opretholde aa, kan dette gøres. Aarhus blev derfor i 1956 til Århus, fordi det som stednavn underligger ministeriets sprogregler.

Man ville modernisere retskrivningen, og samtidigt med indførelsen af bolle-å afskaffede man de store bogstaver og det stumme d i *kunde*, *skulde* og *vilde*. Det var i sin tid en meget omstridt reform, der dog tilsidst blev gennemført. Grunden har nok hovedsagelig været de mange bestræbelser der fandt sted i løbet af trediverne og fyrrerne. Det var ikke kun en kortsigtet beslutning. Udslaggivende har nok været at man i fem år havde haft besøg af nogen, der på deres skrivemaskiner ikke havde noget bolle-å. Denne retskrivningsreform var et forsøg på at sætte et skandinavisk signal.

Bolle-å't fandtes allerede før på svensk, og de små bogstaver havde man længe før indført på norsk og på svensk.

Derfor var det oppe i tiden at genoptage noget i vores sprog, som de andre nordiske sprog havde. Tankerne efter krigen var panskandinaviske, og man ville indføre noget der var fællesskandinavisk.

Dansk er jævnbyrdigt med andre EF-sprog

Inden for uddannelsesektoren er det vigtigt at arbejde hen imod en ny holdning til det danske sprog. Fremmedsprog er vigtige og nødvendige for vores kommunikation med udlandet. Derfor er det nødvendigt for den danske skole at undervise i fremmedsprog og dermed forberede folk til kontakten med fremmede sprog senere hen i livet. Men derudover er der ikke behov for at ændre vores modersmål af hensyn til de andre sprog. Vores modersmål er jævnbyrdigt med de andre EF-sprog, og der er ingen grund til at føle os mindreværdige i forholdet til de »større« sprog.

Undervisningen i modersmålet er en vigtig forudsætning for opretholdelsen af et lands kultur. Idet vi fører børn og unge ind i modersmålets særheder, sørger vi for at give vores sproglige særheder videre i arv. Sproget udvikler sig fra generation til generation efter egne love, der ikke kan dikteres af hverken EF, Folketinget eller noget byråd. Men der er heller ingen grund til at skynde på udviklingen, idet man ændrer den officielle stævning af danske byers navne før sproget selv nødvendiggør denne udvikling.

Beslutningen om dansk medlemskab af EF er en af de vigtigste beslutninger der er taget om dansk kultur og sprogs fremtid. Som de seneste forespørgsler om medlemskab fra Norge og Sverige viser, bliver vi nok ikke alene som nordisk nation i EF.

EF har hidtil haft få direkte sproglige indvirkninger på vores sprogs udvikling, sml. f.eks. orddannelserne m/k i

stillingsannoncerne og den mængde ord der er tilknyttet EF-bureaukratiet. Men disse nye ord har hidtil kun betegnet institutioner inden for EF. Vores egen sproglige ageren er hidtil forblevet et internt anliggende. Der har hidtil ikke været nogen, der påbyder at aviser skal udkomme på fremmedsprog eller at offentlig sprogbrug inden for vores eget magtområde skulle være på udenlandske sprog.

Men nu er det åbenbart så vidt at den interne danske sprogdebat føres med EF-argumenter. Argumenter der hidrører fra andre nationers opfattelse af vores sprog. Og disse argumenter fremføres som værende vores egne og af større vigtighed end vores eget sprogs historie. Det er dumt at begynde at finde argumenter for en fremmed sag, før de fremmede overhovedet har taget affære.

Her er det nødvendigt at gøre sig klart i hvilken retning dansk sprogpolitik bør føre hen. Det danske sprog har altid været sprogligt bindeled imellem Norden og Europa. Rent historisk set har sproget snart vendt sig mod nord snart mod syd. Spørgsmålet er om det danske sprog inden for EF bør rette sig efter de andre nordiske sprog, fordi det er vores sprogarv, eller om vi skal – som den danske sproghistorie altid har gjort det – låne flere strømninger fra det sydlige udland.

De nordiske sprognævn har som opgave at iagttage sprogudviklingen og – om muligt – at bøje denne i skandinavisk retning. Ihvertfald er det nødvendigt at være bevidst om denne holdingsændring til sproget.

*Lars Eriksen, f. 1957
cand. phil., tidl. dansk lektor
nu »Rechtsreferendar« i Bayreuth*

Min datter er en mand -

Hvad har japansk og døves tegnsprog med hinanden at gøre?

Tegnsprogs opståen

De fleste bliver meget overraskede, når de hører, at døves tegnsprog ikke er internationalt. 'Det ville da ellers være nemmere,' mener mange. Ja, det ville det måske nok, men tegnsprog kunne kun være internationalt, hvis det var et konstrueret sprog, som døve lærte udelukkende gennem undervisning. Og selv da ville det være svært at fastholde sproget som internationalt. Sprog har en tendens til at udvikle sig forskelligt forskellige steder, med mindre sprogbrugere har hyppig kontakt med hinanden eller med en fælles stærk norm.

Nej, tegnsprog er ikke internationalt. Der findes mange forskellige tegnsprog, dansk, svensk, norsk, engelsk, amerikansk, fransk, kinesisk osv. De er ikke indbyrdes forståelige, så ved internationale konferencer med døve deltagere tolkes der til en lang række forskellige tegnsprog.

Tegnsprog er heller ikke konstruerede sprog. De er opstået, hvor døve er kommet sammen og har lært af hinanden over flere generationer. Det er især i familier med flere døve generationer og på døveskolerne.

De første døveskoler blev oprettet i Frankrig i slutningen af 1700-tallet, og den første danske døveskole er fra 1807. Her underviste man døve børn bl.a. ved hjælp af det tegnsprog, som døve børn med døve forældre bragte med til skolerne. Dansk tegnsprogs historie går altså tilbage til før 1807.

I 1880 blev der afholdt en kongres om døvepædagogik i Milano, og dér ændredes holdningen til døves sprog radikalt. Tegnsprog blev bandlyst, børnene skulle

undervises ved hjælp af det talte sprog. Filosofien var, at tegnsprog er »for nemt« for døve børn. Hvis børnene får chancen for at lære tegnsprog, har de ingen grund til at anstrenge sig for at lære at mundaflæse og tale.

Denne pædagogiske holdning kaldes oralisme. Den holdt sig indtil 1960'erne og gør sig stadig stærkt gældende i nogle områder af verden. Fra 1880'erne til 1960'erne levede tegnsprogene under jorden, på døveskolernes sovesale, i døve familier og i døveforeninger for voksne.

I Danmark mener man i dag, at tegnsprog skal være døves første sprog. Vi har set, at døve børn kan tilegne sig tegnsprog på samme måde, som hørende børn tilegner sig dansk. Tegnsprog giver børnene mulighed for en normal følelsesmæssig, social og intellektuel udvikling, og det letter børnenes indlæring af dansk. Dansk er døves andet sprog, det sprog, som de først og fremmest lærer gennem undervisning.

Tegnsprogs »taleorganer«

Undertiden kaldes tegnsprog »fingersprog«. Det er et udtryk, der fokuserer på, at tegnsprog udtrykkes ved hjælp af hænderne i stedet for taleorganerne, men tegnsprog formidles ikke kun ved hjælp af hænderne. Tegnsprogs »taleorganer« omfatter hænderne og armene, kroppen, hovedet, ansigtsmimikken, øjnene og munden.

Man kan fx knibe øjnene sammen på en ganske bestemt måde. Det er et signal, der betyder: »Jeg tror, du kender den person eller genstand eller det tidspunkt eller sted, jeg taler om. Hvis ikke,

så sig til. Så skal jeg forklare dig nærmere, hvem/hvad/hvornår/hvor jeg mener.« Dette signal kræver altså en reaktion fra modtageren, et nik eller et spørgende udtryk, som giver senderen lejlighed til at uddybe beskrivelsen.

Sætningsgrænser og grænser mellem større led inden for sætningen vises bl.a. ved en forlængelse af det sidste tegn før grænsen og ved hovedbevægelser. Når man kommer til en grænse, fastholder man i reglen det sidste tegns slutstilling et øjeblik, inden man fortsætter. Hvis der er tale om en større grænse, fører man også hovedet ned og frem og så op i neutralstilling.

Mundbevægelser spiller også en stor rolle i tegnsprog. Mange mundbevægelser er efterligninger af de »ydre« mundbevægelser ved udtalen af danske ord, dvs. de mundbevægelser, som umiddelbart kan aflæses. Det er fx en lydløs udtale af *dæ* svarende til det danske *dreng*. Men mundbevægelserne kan også være

helt forskellige fra danske ord. Fx har et tegn, der betyder 'spændt på, nysgerrig efter (at se, opleve)', en mundbevægelse, der kan beskrives som en lydløs udtale af *o* efterfulgt af *i*.

Tegnsprogs sætningsopbygning er også meget forskellig fra dansk. Men i mange tilfælde genfindes det, vi ser i tegnsprog, i et andet af verdens sprog. Det følgende viser, hvordan sætningsopbygningen på et punkt minder om sætningsopbygningen i japansk.

Japansk

Under en togrejse hørte en japansk sprogforsker en ældre dame sige til en anden dame: 'Min datter er en mand'. Eller rettere, han hørte hende sige en japansk sætning, der kan oversættes sådan til dansk. Det er unægtelig et noget overraskende udsagn. På japansk sagde kvinden: '*Watashi no musume wa otoko desu.*' Ordret er det:

Watashi no min	musume datter	wa emne	otoko hankønsvæsen	desu forbinder
-------------------	------------------	------------	-----------------------	-------------------

wa er et småord, der betyder, at *watashi no musume* er sætningens emne, dvs. det, sætningen handler om.

For at forstå den noget mærkværdige sætning skal man dels se nærmere på forbinderen, *desu*, dels se på den sammenhæng, sætningen blev brugt i. De to ældre damer var ved at diskutere deres døtre og de børn, døtrene havde født for nylig. Og det, den ene af damerne oplyste den anden om, var, at hendes datter havde fået en dreng (*otoko*).

Forbinderen *desu*'s rolle i sætningen er altså blot at sige, at der er en eller anden forbindelse mellem *Watashi no musume wa* ('min datter') og *otoko* ('mand' eller 'hankønsvæsen'). *desu* siger ikke noget om, hvad den forbindelse

består i. Det må man forstå ud fra sammenhængen, og i det her tilfælde var det altså, at datteren havde fået en dreng.

Tegnsprog

Hvad har det nu med tegnsprog at gøre? Jo, i tegnsprog er der sætninger, der er lige så svære at forstå, hvis man ikke kender sammenhængen. Faktisk kan den japanske sætning oversættes til en næsten lige så tvetydig sætning på tegnsprog, nemlig MIN DATTER DRENG.

Hvis to tegnere diskuterer deres døtres børn og den ene fortæller, at hendes datter lige har fået en pige, kan den anden svare med sætningen ovenfor. I sammenhængen betyder sætningen na-

turligvis 'Min datter har født en dreng.' Men den kunne også betyde 'Min datter er en dreng.' – hvis ikke det var temmelig meningsløst at sige.

Et andet eksempel på en tvetydig – eller rettere mangetydig – sætning er PEG+mh TREDIVE. PEG+mh betyder en pegehånd, der »peger« i en retning lidt til højre for midten ud foran tegneren. PEG+mh fungerer her som et stedord svarende til *han, hun* eller *de*. PEG+mh TREDIVE kan betyde:

- 'Han er tredive år gammel'
 - 'De er tredive (i antal)'
 - 'Han har tredive par sko/blomster/sukkerkugler/videobånd/osv.'
 - 'Han arbejder tredive timer om ugen.'
 - 'Han arbejder tredive uger om året.'
- plus en hel masse andet.

Ligesom de andre sætninger udtrykker PEG+mh TREDIVE i sig selv ikke andet end, at der er en eller anden forbindelse mellem PEG+mh og TREDIVE. Hvad den forbindelse består i, må man så finde ud af ved at se på den sammenhæng, sætningen bruges i.

På tegnsprog er der ikke nogen forbinder som *desu*. PEG+mh og TREDIVE er de eneste led i sætningen, men man kan forstå, at de er forbundet med hinanden, fordi de indgår i én sætning. Ligesom MIN DATTER DRENG udgør de en rytmisk enhed.

Det ses bl.a. af, at tegneren ofte fastholder slutstillingen af TREDIVE et lille øjeblik. Desuden kan tegneren lave en hovedbevægelse, der viser, at PEG+mh TREDIVE eller MIN DATTER DRENG er én rytmisk helhed.

Hvis man indsætter et udsagnsord, fx FØDE eller EKSISTENS (med betydningen 'have, eje'), i tegnsprogssætningerne, kan de blive entydige. Vi skal nu se nogle sætninger, der er flertydige, selv om de har et udsagnsord.

Udsagnsordets rolle

Grunden til tvetydigheden i eksemplerne fra japansk og tegnsprog er, at der ikke er et udsagnsord, der nærmere beskriver, hvordan forholdet er mellem de to dele af sætningen.

På dansk sætter verbet *er* lighedstegn mellem den første og den anden del af sætningen, og derfor kommer *Min datter er en mand* eller *Min datter er en dreng* til at lyde sære. Der kommer en konflikt mellem *datter* og *mand* eller *dreng*, når der sættes lighedstegn mellem dem.

Men på dansk kan vi også bruge *er* blot som en forbinder, og så kommer sætningerne til at lyde lige så påfaldende som den japanske sætning og sætningerne på tegnsprog. Fx kan man sige *Hun er tyr* eller *Han er jomfru*. Så fungerer *er* blot som en forbinder, og man må slutte ud fra sammenhængen, at sætningerne skal betyde 'Hun er født i tyrens tegn' og 'Han er født i jomfruens tegn'.

En dansk sprogforsker hørte engang en mand sige: *Ja, du ved, han er sådan, så var han fisk, og så var han bulldog*. Manden talte ikke om stjerne-tegn, men om en forhenværende kennelejer, der gik fra den ene branche til den anden.

I ganske bestemte sammenhænge kan man altså bruge *er* som en generel forbinder – modtageren må selv regne ud, hvad sammenhængen mellem de to dele af sætningen er. Mon ikke sygeplejersker på et hospital kan sige til hinanden: *Fru Jensen er en blindtarm*?

Så snart der bruges et mere »fyldigt« verbum end *er*, bliver sætningerne langt mindre tvetydige, men tvetydigheden forsvinder ikke altid på tegnsprog. Fx kan sætningen ANDEN KLASSE ANALYSERE betyde enten 'Nogen analyserede anden klasse' eller 'Anden klasse analyserede noget'. I modsætning hertil kan den danske sætning *Anden*

<ar> vb. 1: (at) have, være i besiddelse af 2: findes, eksistere, være til 3: være (et sted), opholde sig (et sted), befinde sig (et sted), være til stede

vb. 1: føde

sbst. 1: klasse

vb. 1: hurtig 2a: have travlt, skynde sig b: (adverbielt) i en fart

Illustrationerne viser tegn noteret i tegnskrift. Et enkelt tegn består af en eller to hænder, der udfører en bestemt bevægelse med en bestemt håndform foran kroppen eller på eller ud for et sted på hovedet eller kroppen. Ved hjælp af tegnskrift kan man notere tegnenes form, og der er udviklet et edb-program, der gør det muligt at gemme tegnnotationerne og oversættelser af tegnene i en edb-ordbog. Illustrationerne er hentet fra en sådan edb-ordbog, der er under udvikling ved Døves Center for Total Kommunikation.

klasse analyserede kun betyde 'Anden klasse analyserede noget.'

I den danske sætning er *Anden klasse* grundled. På tegnsprog er ANDEN KLASSE snarere sætningens emne, og sætningens funktion er at forbinde dette emne med ANALYSERE uden at angive entydigt, hvad forbindelsen mellem de to dele er.

Ligesom ved PEG + mh TREDIVE må man regne forbindelsens betydning ud af sammenhængen, men der er færre valgmuligheder ved ANDEN KLASSE ANALYSERE end ved PEG + mh TREDIVE. Når det drejer sig om udsagnsordet ANALYSERE, kan man kun være den, der analyserer, eller den eller det, der bliver analyseret.

EKSISTENS ('eje', 'have', 'eksistere', 'være et sted') har en mundbevægelse, der ligner det danske ord *har*. Igen ser vi tvetydige sætninger med dette tegn. Sætningen PETER EKSISTENS kan fx bruges som svar på et spørgsmål om, hvor en bog er, og så betyder den 'Peter har den'. Men PETER EKSISTENS kan også være en forklaring på, hvorfor man regner med, at ens klub vinder fodboldkampen. Så betyder sætningen 'Vi har Peter.'

Det er ikke alle sætninger på tegnsprog, der er tvetydige. Sætningen VI-BEKE SKYNDE-SIG kan kun betyde 'Vibeke skynder sig.' Verbet SKYNDE-SIG kan nemlig kun forbindes med et led, der betegner den, der handler, dvs. den, der skynder sig.

Svømme er også noget, en enkelt gør. Men man gør det et sted, og på tegnsprog kan SVØMME forbindes med et tegn, der betegner det sted, man svømmer, og med et tegn, der betegner den, der svømmer. Skråstregen i eksemplerne viser, at der er en grænse mellem SVØMME og PEG + mh; her vises grænsen ved en hovedbevægelse.

HAV SVØMME/PEG + mh

MORTEN SVØMME/PEG + mh

Her er det kun vores viden om Morten og havet, der gør, at vi tolker den første sætning som 'Han svømmer i havet' og den anden som 'Morten svømmer'. Der er intet i sætningernes opbygning, der forhindrer os i at forstå den første sætning som 'Havet svømmer' og den anden som 'Han svømmer på Morten'.

Mange sætninger på tegnsprog er altså opbygget på den måde, at sætningens første del betegner dens emne, og sætningens anden del udtrykker en kommentar til dette emne. Modtageren må så bruge den sammenhæng, sætningen indgår i, til at finde ud af, hvordan hun skal forstå forbindelsen mellem de to led. Her deler modtagere af tegnsprog skæbne med japanere.

*Elisabeth Engberg-Pedersen, f. 1952
forskningskoordinator ved
Døves Center for Total Kommunikation*

Læsevanskeligheder

For et stykke tid siden fik jeg en seddel fra postbudet om, at der lå et brev til mig på posthuset. Jeg gik på posthuset, og de ledte efter mit brev. De ledte og ledte, men kunne ikke finde brevet. Til sidst sagde de, at de ville sende mig besked, når de havde fundet brevet. En uge efter fik jeg skriftlig besked fra posthuset. Den lød sådan:

Vedrørende postanmeldelse på alm. brevforsendelse

Postkontoret må desværre meddele Dem, at forsendelsen til vedlagte kopi af postanmeldelse ikke henligger ved postkontoret.

Vi har efter en større undersøgelse måttet konstatere, at forsendelsen fejlagtig er blevet returneret inden henliggefristens udløb.

Vi har bl.a. undersøgt om forsendelsen fejlagtig var lagt til afhentning på et andet, under postkontoret hørende, posthus. Idet dette ikke ses at være tilfælde har postkontoret måtte drage ovennævnte konklusion.

Postkontoret beklager fejlen.

Med venlig hilsen

Det er et brev, man let kan bruge lang tid på. For eksempel *konstaterer* posthuset, at brevet er sendt tilbage til afsenderen for tidligt, »før henliggefristens udløb«, som det hedder. Der står ikke, hvordan de kan vide det. Når de ikke kan finde brevet, kan det jo også være blevet væk, det kan være stjålet, eller posthuspapegøjen kan have slugt det. Det værste er, at de ikke engang skriver, hvad de vil

gøre ved sagen, eller hvad jeg kan gøre for at få mit brev.

I et sådant tilfælde kan næsten enhver føle sig læsehandicappet. Det gælder faktisk også den, der har skrevet brevet; for der er masser af fejl i det, som tyder på, at den skrivende ikke selv behersker den post-etatske småjuridiske stil, han forsøger at skrive.

Desværre er der masser af eksempler på, at vigtige tekster er så besværligt skrevet, at de fleste formodentlig har svært ved at læse dem. Der er mange uklare vejledninger og varedeklarationer; der er alt for kryptiske skemaer og blanketter og helt uoverskuelige tabeller. Når man står med sådan en tekst og klør sig i nakken, kan man få en fornemmelse af, hvad det vil sige at være læsehandicappet.

De ordblinde

Nogle få mennesker er læsehandicappede overfor stort set alle tekster. Det er de ordblinde. De har altså ikke alene besvær med meddelelsen fra posthuset, men også med den daglige avis, tv's undertekster, vejledningen til vaskemaskinen osv. Der er f.eks. den ordblinde chauffør, som må ringe hjem til konen for at få en mundtlig forklaring på, hvor Schimmelmansvej ligger. Hvis han selv skulle slå det op på et kort, ville han let forveksle navnet med Schioldamsvej, Schradersvej eller måske Schleppegrellsgade.

Der er industriarbejderen, der må bede kolleger om at udfylde arbejdssedlen for sig om aftenen – og oven i købet

bestikke dem til at holde det hemmeligt, at han næsten ikke kan læse og skrive. Der er tillidsfolk, som må nøjes med at læse de første linjer i hvert afsnit i en skrivelse, fordi de læser alt for langsomt til at læse det hele.

Den ordblinde er et menneske med almindelige eller gode færdigheder på alle andre områder end lige netop læsning og skrivning. Den ordblinde er altså hverken dum eller doven. Sådan er ordblindhed simpelt hen defineret.

Læseteknisk er den ordblindes problem, at han eller hun ikke kan læse de enkelte ord hurtigt og sikkert – heller ikke selv om han eller hun har set dem mange gange før. Den ordblinde har besvær med det mest grundlæggende i den alfabetiske skrift, nemlig forbindelserne mellem bogstaver og lyd.

Internationalt set regner man med, at der er et sted mellem 2 og 6% ordblinde i en befolkning. I en aktuell undersøgelse (omtales nedenfor) af voksne danskere læsefærdigheder fandt vi, at 7 procent oplyste om sig selv, at de var ordblinde.

Andre læsehandicappede

Mange er ikke ordblinde, men alligevel handicappede over for så mange af dagligdagens tekster, at deres læsning ikke fungerer i praksis. Med en tung betegnelse er disse mennesker blevet kaldt *funktionelle analfabeter*. Det er ikke egentlige analfabeter. Analfabeter er unge og voksne mennesker, der overhovedet ikke har lært at læse, sædvanligvis fordi de ikke er blevet undervist.

I lande som Danmark er analfabeter meget sjældne. Derimod taler man om *funktionelle analfabeter*, eller simpelt hen om læsehandicappede. Det er unge eller voksne, der ikke læser godt nok til at deltage fuldt ud i samfundslivet og i de grupper, som de tilhører.

Der har svirret mange tal i luften og medierne for, hvor mange læsehandi-

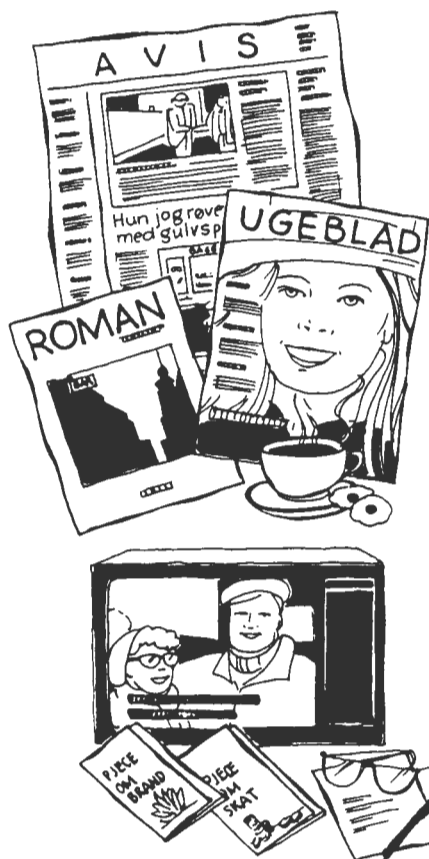
cappede der er; én har sagt 80.000 voksne, en anden 700.000. Det har alt sammen været gæt. For det er først blevet undersøgt nu.

En nok så væsentlig årsag til uvidenheden er, at det er overordentlig svært at undersøge, hvor mange der har læsevanskeligheder. For *hvad* skal man egentlig kunne læse? Og *hvor godt* skal man kunne læse det? Det er meget lettere med graviditeter; enten er man gravid eller også er man ikke gravid. Man kan ikke være næsten gravid eller delvis gravid. Men det er meget muligt, at man *delvis* kan læse en bestemt bog, at man kan læse *noget*, men ikke *andet*. Sådan har alle det faktisk. Alle kommer ud for at have læsevanskeligheder af og til. Teksten behøver ikke engang at være på et fremmed sprog; det er nok, at det er en forsikringspolice eller måske en meddelelse fra det offentlige.

Man kan givetvis sætte alle læseopgaver ind på en skala fra de letteste til de sværeste. Og hvis man så undersøger, hvor stor en del af befolkningen, der kan klare de enkelte opgaver, vil man finde en faldende kurve. Næsten alle vil klare de letteste, mange vil klare de middelsvære, og så godt som ingen vil klare de sværeste.

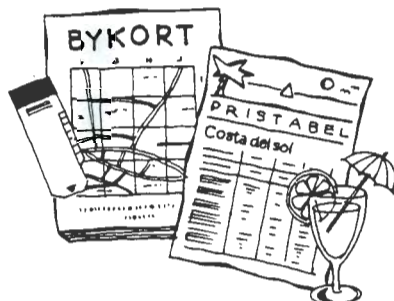
Spørgsmålet om, hvor mange voksne der har læsevanskeligheder, bliver altså til et spørgsmål om, hvilke læseopgaver vi forventer at enhver borger skal kunne løse. Og det spørgsmål er ikke særlig let at besvare. Officielt forventes det naturligvis, at alle *kan* læse vejledningen til selvangivelsen og *gør* det, men uofficielt er det ingen hemmelighed, at det er de færreste, der får det fulde udbytte af vejledningen – for ikke at nævne skattelovgivningen i det hele taget. Officielt forventes det også, at alle voksne kan læse varedeklarationer; men det er jo indlysende umuligt, så længe E-nummerlisten ikke er hvermands eje.

Fortællende tekster

Informerende tekster

Opslags- tekster

Udfyldnings- tekster

Figur 1. Fire grupper af tekster, som henvender sig til alle voksne.

En undersøgelse af danskernes læsefærdigheder

Sammen med Susan Møller og Elisabeth Munk Nielsen har jeg for nylig gennemført en undersøgelse af voksne danskernes læsefærdigheder (*Danskernes læsefærdigheder*. Undervisningsministeriet og Projekt læsning, 1991). Undersøgelsen udførtes i samarbejde med Vilstrup analyseinstitut og blev finansieret af Undervisningsministeriet.

Vi udvalgte en række tekster, som det

almindeligvis antages at enhver voksen kan læse (figur 1).

Hver tekst er typisk for en stor gruppe tekster (genrer); der er en avisartikel fra B.T., to informerende foldere, en prisliste fra Spies Rejser, et bykort og en postblanket. Hver af teksterne opfylder en lang række krav:

– de henvender sig i princippet til hele den voksne befolkning (afsenderkriteriet),

– de trykkes i meget store oplag og findes alment tilgængeligt (spredningskriteriet),

– de anses for væsentlige at læse, enten fordi man har pligt til at kende deres indhold, fordi de har betydning for éns helbred, økonomi eller andet vigtigt, eller f.eks. fordi særdeles mange frivilligt betaler for at få teksterne (relevanskriteriet),

– teksterne hører til de letteste for deres type (tilgængelighedskriteriet).

Til hver af teksterne stillede vi et par opgaver, som er typiske for, hvad teksterne normalt bruges til. Opgaverne dækker desuden tilsammen alle de væsentligste færdigheder i elementær læsning. Det vil sige, at de blandt andet kræver, at man kan læse og forstå en simpel, sammenhængende tekst; men ikke at man kan foretage en litterær analyse eller lignende.

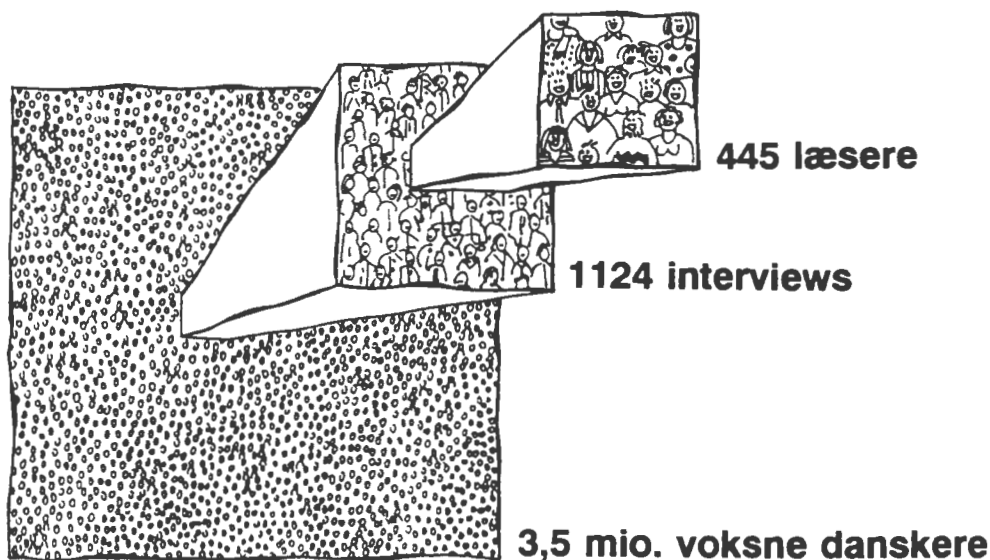
Der deltog 445 danskere i alderen 18 - 67 år. Deltagerne er repræsentative for

hele den voksne befolkning med hensyn til alder, køn, bopæl og erhverv.

Det viste sig, at mellem 79 og 90 procent løste de letteste opgaver rigtigt til hver af teksterne. Nærmere bestemt var der 21 procent af den voksne befolkning, som ikke kunne sætte den rigtige overskrift (af fem mulige) på en kort artikel fra B.T. Bedst gik det med at finde en oplysning i en pjec om brandfare i hjemmet. Her klarede kun 10 procent ikke opgaven.

Hvis man stiller spørgsmål til sammenhængen i historien i avisartiklen, falder antallet af korrekte besvarelser stærkt. Den konkrete avisartikel drejer sig om to røverforsøg. De omtales med det mest dramatiske først, skønt det er i omvendt rækkefølge af, hvordan de blev begået. Det gik kun op for 56 procent af læserne.

En konklusion er således, at størstedelen af den voksne befolkning kan følge hovedpointen i en lettilgængelig avisartikel; men kun godt halvdelen får

Figur 2. Udvælgelsen af deltagerne skete i to trin.

et klart billede af det mere detaljerede hændelsesforløb.

Det er påfaldende, at det også er mellem 83 og 86 procent af befolkningen, der kan slå op i henholdsvis et bykort og en prisliste med succes. Men igen er der en ganske klar forskel på, hvor mange der klarer den simpleste opgave, og hvor mange der klarer den sværeste opgave. Når man også skal læse det med småt i tabellen over priser på rejser til Costa del Sol, er det kun 21 procent, der finder den rigtige oplysning.

Læsefærdighed og teksters tilgængelighed

Resultaterne understreger således meget tydeligt, at læsefærdighed ikke er et spørgsmål om et enten eller. På en måde kan man godt hævde, at fire femtedele af befolkningen skal have skolepengene igen, når det drejer sig om at læse visse tabeller. Men det er præcis lige så rigtigt at sige, at visse tabeller burde laves om, fordi de kun kan bruges af et mindretal af befolkningen.

Om man skal vælge at fokusere på læserens utilstrækkelighed eller på tekstens utilgængelighed, kan ikke besvares videnskabeligt; valget er praktisk bestemt. Det er upraktisk at hævde, at 99 procent af de alment tilgængelige tekster burde skrives om, fordi nogle få mennesker er ude af stand til at læse dem, ligesom det er upraktisk at hævde, at fire femtedele af den voksne befolkning skal lære at læse visse tekster bedre. Men hvor grænsen bør sættes, kan ikke afgøres objektivt.

Vanskeligheder med mange tekster

For at finde ud af, hvor mange der har vanskeligheder med flere forskellige slags tekster, havde vi inddelt teksterne i fire grupper: fortællende, informeren-

de, opslagstekster og udfyldningstekster (figur 1). Vi kunne derfor se på, hvor mange voksne der havde store vanskeligheder med halvdelen (to) eller flere af disse tekstgrupper. Det drejede sig om 12 procent svarende til ca. 420.000 mennesker, der læste 'dårligt' med denne afgrænsning.

Unge læser bedre end ældre

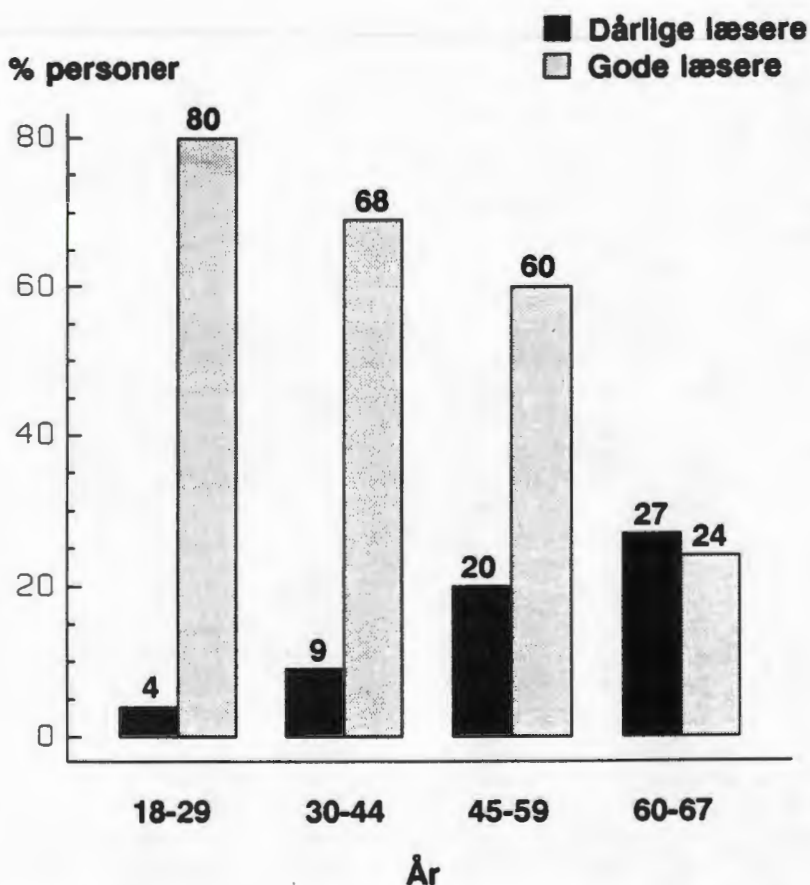
Med jævne mellemrum klager de ældre over unges manglende skolekundskaber. Derfor var det overraskende at finde, at unge læser klart bedre end midaldrende og ældre. Vi fandt således kun 4 procent 'dårlige' læsere blandt de 18-29-årige, mod 20 procent blandt de 45-59-årige og 27 procent blandt de 60-67-årige (figur 3).

En del af forskellen mellem unge og ældres læsefærdigheder forklares af, at de unge i gennemsnit har længere skolegang og uddannelse bag sig end de ældre. Og skolegang og uddannelse hænger selvfølgelig tæt sammen med læsefærdigheder. Men langt fra hele forskellen kunne forklares på denne måde. Også når man sammenlignede unge og ældre med samme antal år i uddannelsessystemet, klarede de unge sig bedre end de ældre.

Daglige læsevaner

Som et led i undersøgelsen indgik der interviews med en større gruppe voksne (1124 personer). Her blev deltagerne blandt andet spurgt om skolegang, uddannelse, erhverv, indkomst og daglige læsevaner.

Det viste sig, at daglige læsevaner var meget nært forbundet med læsefærdighed. Hvis man læser dagligt i forbindelse med *job eller uddannelse*, er der stor sandsynlighed for, at man er en habil læser – uanset om man er ung eller

Figur 3. Andelen af 'gode' og 'dårlige læsere' i forskellige aldersgrupper. 'Dårlige' læsere havde store vanskeligheder med mindst halvdelen af tekstgrupperne. 'Gode' læsere havde rimelige færdigheder med alle tekstgrupperne. En mellemgruppe, som ikke med rimelig sikkerhed kan siges, at være hverken 'gode' eller 'dårlige' læsere, er ikke med på figuren.

ældre, og uanset om man har en kortvarig eller langvarig uddannelse.

Derimod er daglige læsevaner i fritiden tilsyneladende ikke forbundet med læsefærdighed. Flittige avislæsere er ikke i gennemsnit bedre læsere end andre.

Disse resultater tyder på, at det kun er den forpligtende, daglige læsning, der virkelig betyder noget for læsefærdigheden.

Oplevede læsevanskeligheder

Nu er det én ting, hvor godt man læser; noget andet er, hvordan man oplever sin læsefærdighed. Med en vis ret kan man sige, at et menneske ikke er handicappet, før det oplever det. Hvis man lever i et illitterært nomadesamfund, er læsevanskeligheder ikke et handicap, fordi man ikke konfronteres med dem. En svag læsefærdighed er altså ikke ensbetydende med at være læsehandicappet.

Som et led i interviewet af de 1124 voksne spurgte vi, hvordan de klarede sig til daglig med forskellige tekster. Og vi spurgte, om de opfattede sig selv som ordblinde.

Ikke mindre end 7 procent af de adspurgte mente, at de var ordblinde. Næppe alle disse mennesker er ordblinde i den videnskabelige forstand, som nævntes ovenfor. Men det bemærkelsesværdige er, at 7 procent af den voksne befolkning altså oplever at have særdeles store læse- og skrivevanskeligheder.

Når man nu ved, at de unge læser bedre end de ældre voksne, så er der overraskende, at de ældre vurderede sig selv mindst lige så højt som læsere, som de unge gjorde. Og i det hele taget var sammenhængene mellem oplevet læsefærdigheder og faktiske færdigheder ikke overvældende tydelige.

Årsagen er blandt andet, at selv vurderingen ikke alene er afhængig af de faktiske færdigheder, men også af hvilke krav om læsefærdigheder man møder. Således viste det sig, at der skal meget mindre til, før studerende føler sig læsehandicappede, i sammenligning med hvornår f.eks. uflaglærte føler sig læsehandicappede.

Den generelle sammenhæng kan udtrykkes således: man *oplever* at have læsevanskeligheder, når de *faktiske* færdigheder ikke er tilstrækkelige til at opfylde de *krav*, man møder.

Derfor kan den relativt lave vurdering af egen læsning blandt de unge godt vække bekymring. De unge må jo måle sig selv mod krav, der er adskilligt større end de krav, de ældre måler sig mod. Det vil igen sige, at kravene til læsefærdighed må være øget markant. Og det er der da også mange andre ting, der tyder på:

Mesterlæren er erstattet af EFG med en helt anden boglig orientering; en rationaliseret efteruddannelse er blevet

meget mere nødvendig nu end tidligere, og den kræver selvfølgelig læsefærdighed. I det hele taget har den øgede automatisering af samfundet ført til mere læsning. Når maskiner overtager arbejdsområder, skal man til at læse vejledninger i stedet for at tale og lytte. Man skal læse skiltene på kaffeautomaten, på stationen, man skal følge vejledningen i at samle sit nye bord fra Ikea, man skal læse for at hæve penge i en pengeautomat osv.

De svage læsere bliver dermed stadig dårligere stillet. Det gælder ikke bare elever, der går ud af folkeskolen; det gælder i høj grad også voksne, som gik ud af 7. eller måske 6. klasse for nogle år siden.

De ordblinde børn

Børn, der udvikler en egentlig ordblindhed, kan man nu finde frem til med ret stor sikkerhed allerede i børnehavealderen. Det er børn af familier med ordblindhed; børn, som ikke er gode til at lytte til historier, som ikke leger med rim og remser, og som ved en nærmere undersøgelse viser bestemte, afgrænsede sproglige vanskeligheder. En stor del af disse børn går til talepædagog som små; men mange holder op omkring skolestarten, hvor deres sprog synes at være nogenlunde upåfaldende.

Når børnene kommer i skole, begynder der en ørkenvandring og et slid, som normalt læsende næppe gør sig forestillinger om. Næsten hvert nyt fag byder på nye tekster, nye ord og udtryk, der skal læses, og nye forhåbninger, der skuffes. Efter et varierende antal år i skolen – nogle steder op til fem – går det op for alle, at det ikke går, og eleven indstilles til specialundervisning på læsehold eller med støttelærer i klassen.

I heldigste fald lærer den ordblinde sig at kompensere på forskellige måder for sine grundlæggende problemer; og

nogle få ordblinde når ganske langt i undervisningssystemet og på arbejdsmarkedet. Men der lurder hele tiden en risiko for, at det kan gå galt; den skriftlige formulering er frem for alt en kilde til usikkerhed.

Den ordblinde har brug for et *sammenhængende* tilbud om undervisning. Det er et tilbud, der skal strække sig fra den talepædagogiske bistand og igen-nem hele skoleforløbet i det mindste.

I dag kommer skolepsykologen oftest ind i billedet, når det *er* gået galt. Og det er en omgang for sent. I nogle tilfælde er skolepsykologen heller ikke så kompetent til at foreslå specialundervisning som den lærer, skolepsykologen skal vejlede. Mange speciallærere og læse-konsulenter har selv sørget for at skaffe sig en efteruddannelse, der giver dem en bedre og mere tidssvarende indsigt i læse- og skrivevanskeligheder, end skolepsykologen har.

Man kan derfor gøre mindst tre ting:

- For det første kan man udvide samarbejdet mellem talepædagog og læsepædagog, sådan at læsepædagogen automatisk får besked om børn, der risikerer at lide nederlag i den første undervisning.

- For det andet kan skolepsykologerne tilbydes en efteruddannelse i læse- og skrivevanskeligheder – for nogles vedkommende vil det ligefrem være deres første formelle uddannelse indenfor feltet. Det skal være en uddannelse, som lægger vægten på faglig indsigt i læsning og skrivning frem for almene pædagogisk-psykologiske teorier.

- For det tredje kan nogle af stillingerne på de skolepsykologiske kontorer åbnes for mennesker med en grundig, videnskabelig uddannelse i tale-, læse- og skrivevanskeligheder.

De unge

En anden gruppe er de unge, der går ud

af skolen med ringe læsefærdighed. Tidligere kom en del i mesterlære; nu går mange på efterskole og efg og f.eks. teknisk skole. Der findes efterskoler for ordblinde; men der gøres næsten intet på efg eller på arbejdsmarkedsuddannelserne.

Lad os sige, at et ungt læsehandicappet menneske med mekanisk snilde vil være mekaniker og går på efg. Så får vedkommende en masse tekster, som han eller hun ikke kan læse. Den unge klager sin nød, og får så tilbudt en del af stoffet indlæst på bånd. Det virker måske fint, og den unge bliver en glimrende mekaniker, som stadig ikke kan læse. Men er en mekaniker, der ikke kan læse, en god mekaniker? Det er ikke sikkert, og sandsynligheden bliver mindre år for år. Der kommer nye modeller med nye instruktionsbøger; og værksteder rationaliseres, så nogle mekanikere undersøger biler og skriver rapport, mens andre udfører reparationerne efter at have læst den skrevne anvisning.

Der mangler næsten fuldstændig mulighed for specialundervisning i forbindelse med efg og tilsvarende uddannelser, der tidligere var ikke boglige. Hvordan man starter her, er et stort spørgsmål, især hvis svaret ikke må koste noget. Men man kunne f.eks. begynde med at undersøge problemets omfang. Hvor mange elever på efg og tilsvarende uddannelser vil senere få vanskeligheder med at klare læsekravene i deres fag?

De voksne

En tredje gruppe er de voksne, som enten er ordblinde, eller som har fået læsevanskeligheder, fordi de er blevet overhalet af udviklingen.

Den læsehandicappede kan f.eks. være et voksent menneske, som tog en praktisk, håndværksmæssig uddannelse efter 7 års skolegang. Uddannelsen krævede ikke læsning dengang, og

hidtil har håndværkeren klaret sig godt uden megen læsning på jobbet. Men så en dag skal han eller hun på efteruddannelseskursus. Der er kommet nye maskiner og nye miljøforskrifter. Og det første, der sker, er, at han eller hun får udleveret en tyk kursusmappe med besked om at læse den inden næste uge.

Det går ikke. Og da slet ikke, da det viser sig, at kursusmaterialet er en blanding af lovtekster og tætskrevne vejledninger skrevet af fagfolk uden forstand på, hvordan man skriver lettilgængeligt. Så den voksne oplever pludselig sig selv som læsehandicappet.

I denne gruppe sker der normalt intet, hvis personen ikke selv tager initiativ til f.eks. at gå til undervisning i aftensko-len. Det er måske meget godt, at den voksne selv skal tage initiativet; men det forudsætter for det første, at den voksne kender til mulighederne for at få under-

visning, og for det andet at undervisningen dur til noget. Disse forudsætninger er ikke nær tilfredsstillende opfyldt.

- For det første bør der i hver kommune være et sted, hvor læsehandicappede kan henvende sig. Det kan være for at få hjælp til at læse en meddelelse fra det offentlige, til at skrive et brev eller til at få forslag til undervisning. En bibliotekar eller skolebibliotekar med en efteruddannelse kunne godt have denne koordinerende funktion.

- For det andet er især undersøgelsen, men også undervisningen af voksne læsehandicappede mangelfuld de fleste steder.

Endelig mangler vi viden om læsevanskeligheder. Der er ikke tradition for selvstændig forskning i læsevanskeligheder i Danmark. Og en sådan forskning er nødvendig, hvis vi vil ud over den medfølgende hattedame-pædagogik.

*Carsten Elbro, f. 1955
dr. phil., adjunkt
ved Københavns Universitet*

Kommaets historie i Danmark

Kommaet er vort mindst vigtige og mest diskuterede tegn.

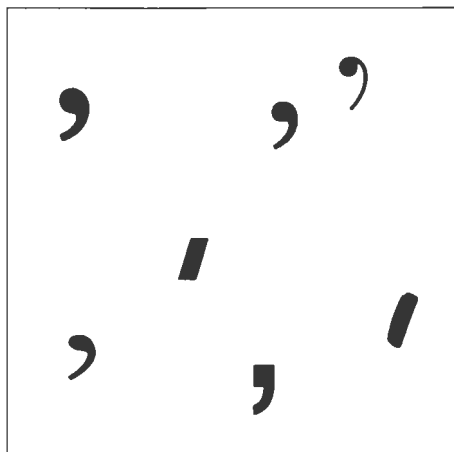
Det er det mindst vigtige i den forstand at hvis alle de øvrige interpunktionstegn er sat korrekt og med omtanke, så kan kommaet stort set undværes uden at det vil gøre teksten væsentligt vanskeligere at læse. Fravær af punktum, semikolon, spørgsmålstegn, kolon osv. vil derimod virke forstyrrende for den der skal læse teksten.

At kommaet er det mest omdiskuterede tegn, hænger sammen med den naturlov der siger, at jo mindre væsentligt et sprogligt problem er, med desto større iver og ufordragelighed diskuteres det. Brugen af punktum og de andre tegn argumenteres der for ud fra rationelle mål som forståelighed, overskuelighed, æstetik osv.; drejer det sig derimod om kommaet, er disse argumenter ikke gyldige: Reglerne for kommaet har deres gyldighed i sig selv, og rationelle argumenter er uvedkommende og fører tit til ukorrekt kommatering.

Oplæsningskomma

Komma er et græsk ord, som dels betyder 'afsnit af en tekst', dels betegner det skilletegn hvormed små tekstafsnit afgrænses fra hinanden - jf. det engelske *period*, som dels betyder 'tekstafsnit større end komma', dels 'punktum'.

De ældste danske bogstavskrevne kilde (o. 1200) benytter en tegnsætning som følger den almindelige europæiske på den tid, formidlet gennem de skriver-skoler hvor de især gejstlige skrivere blev uddannet. Rent grafisk adskiller den middelalderlige tegnsætning sig

meget fra den moderne, men det er ikke noget problem at fastslå at grundprincippet trods betydelig inkonsekvens er en tegnsætning der er baseret på talens rytme og tonegang, altså i en vis forstand svarende til det moderne pausekomma. Tegnsætningens funktion har først og fremmest været at støtte oplæsningen ved at angive tekstens afsnit og underafsnit - men vel at mærke ikke opfattet som grammatiske enheder, fx sætninger, men som betydningsenheder. I en tid hvor tekster især formidles gennem oplæsning, har den retoriske tegnsætning, oplæsningstegnsætningen, været en god og naturlig hjælp ved fremførelsen.

Som skaberen af den antikke og middelalderlige tegnsætning nævner man som regel Aristofanes af Byzans (3.- 2. århundrede f. Kr.). Han indfører tre tegn til angivelse af pauser og mulighed for vejtrækning: *distinctio*, som angives i linjens overkant, *subdistinctio*,

You will find this hard to believe after all, that I have said, but it was perfectly true. You must understand, that it was only, when they touched me with their fingers or pushed up against me with their bodies, that I became alarmed. Providing, that they remained at a safe distance, I could watch them for hours on end with the same peculiar fascination, that you yourself might experience in watching a creature, you couldn't bear to touch.

Mange finder at pausekommatering gør tekst vanskelig at læse. Men det er naturligvis kun en vanesag. I denne engelske tekst (af Roald Dahl) er der sat grammatiske kommaer, og det vil forstyrre en engelsk læser mindst lige så meget!

angivet i linjens underkant, og *media distinctio*, som angives i midten af linjen. Det er dette princip der fra antikken overtages af middelalderens skrivere.

En kommatering der minder om den moderne grammatiske kommatering, begynder at dukke op i reformationstiden og skyldes klart tysk påvirkning. Det hænger uden tvivl sammen med bogtrykkerkunstens udbredelse; dels indvandrede der mange tyske bogtrykere og bragte visse ortografiske vaner med sig, dels antages det at den grammatiske tegnsætning er en større hjælp for »stillelæseren« end det retoriske komma er: Det grammatiske komma opdeler teksten i flere afsnit, formentlig dobbelt så mange, og med masseproduktion af skrifter bliver stillelæsningen mere udbredt end højtælæsningen.

Fra begyndelsen af 1500-tallet og op mod Holbergs tid antager kommaterin-

gen mere og mere syntaktisk eller grammatisk karakter, idet kommaet bruges til afgrænsning af sætninger hvor der ikke står et andet tegn, uanset disse sætningers grammatiske og semantiske status. Fra Holberg og fremefter finder vi en kommatering der, bortset fra enkelte særtræk, så at sige er identisk med vor Retskrivningsordbogs grammatiske komma.

I øvrigt er det påfaldende at sproghistorikerne aldrig har interesseret sig for tegnsætning. Peter Skautrup's seksbindsværk om det danske sprogs historie indeholder så at sige intet om tegnsætning. Og filologernes manglende interesse viser sig også ved at det er almindeligt i udgaver af ældre tekster at normalisere tegnsætningen til den moderne grammatiske for at lette læsningen for den moderne læser (fx Christian IV's breve, Philippe de Commines memoirer, Johan Monrads og Rasmus Æreboes erindringer, Dansk Klosterlæsning (ved C. J. Brandt)).

Grammatikerne og kommaet

Den tidligste omtale af kommaet i den danske retskrivning finder vi i den første danske grammatik, nemlig Erik Pontoppidans *Grammatica Danica* fra 1668 (s. 61). Det er kun en ganske kort oplysning om at kommaet bruges til at adskille ord og sætninger. P. Schulz' *Danskens Skriverigtighed* (1724) kalder kommaet *Opholds-Strægen*, og til trods for at hans praksis er det for tiden almindelige grammatiske komma, definerer han funktionen som oplæsningskommaets: »[det] bruges/ hvor jeg kand lade være romm i Talen/ holde op og drage Aande« (s. 86). Tilsvarende i Jacob Badens *Forelæsninger over det danske Sprog* (4. udg. 1813 s. 312-16), som er ret udførlig i fremstillingen og egentlig går ret vidt i retning af at lade indholdet bestemme kommatering.

Fx argumenterer han for at der skal skelnes mellem parentetisk og bestemmende relativsætning, som i vore dages engelsk. Derfor *Han har samlet en stor Deel Bøger, hvilke dog meest alle ere theologiske, men Du har vel faaet de Bøger som jeg sendte dig.*

Høysgaard behandler tegnsætningen ret udførligt i sin *Accentuered og raisonnée Grammatica* (1747 s. 169-83), og det tre sider lange afsnit om kommaet er den første grammatiske fremstilling af det grammatiske komma. Samme linje som Høysgaard følger Dichman i sin *Forsøg til en dansk Sproglære* (1800, II s. 228-46). Her er for første gang reglerne for det grammatiske komma næsten udtømmende nedfældet.

Rapporterne fra det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 indeholder intet om tegnsætning, men ifølge Skautrup (*Det Danske Sprogs Historie* IV (1968) s. 79) argumenterede nordmanden R. Flo for det man senere har kaldt pausekommaet på det nordiske filologmøde i Stockholm 1886.

De første danske officielle retskrivningsordbøger har ingen retskrivningsvejledning, men kun den alfabetiske ordbog, og derfor har de heller ingen instruktion mht. kommatering. I 1918 forsynes ordbøgerne med en retskrivningsvejledning, og først fra dette år kan man sige at vi har officielle regler for tegnsætning, herunder kommatering.

Indledningen (1918) til afsnittet om tegnsætning beskæftiger sig udelukkende med kommatering: »Tegnsætningen følger dels det lydlige Princip, at man sætter Tegn, hvor man i Talen gør Ophold, dels det grammatiske Princip, at man sætter Tegn mellem visse Ordgrupper, som hver for sig danner en grammatisk Enhed, først og fremmest mellem Sætninger. I engelsk og fransk Tegnsætning er det lydlige Princip overvejende, i den tyske og den almindelige

danske Tegnsætning er det grammatiske Princip overvejende. Det staar Skolerne frit for at følge hvilket af de to Systemer de vil [i 1923-udgaven er kommatering på dette sted sådan!], naar blot der indøves et virkeligt Interpunktionssystem. Da imidlertid det grammatiske Interpunktionssystem er langt overvejende i dansk Litteratur og i Skoleundervisningen, skal her gives de Regler for dette System, som det anbefales i det store og hele at følge.«

Det vil sige at vi har haft valget mellem de to systemer så længe der har væ-

Der ligger en mand på en altan i København. Hvis nogen så ham, ville de tro, han var død, men der er ingen, der ser ham. Han ligger en nat og en morgen på en altan, der hører til en lejlighed, som ingen er kommet i i mere end et år. Nedefra er der ingen vinkel, han kan ses fra. Oppefra ville han kun kunne ses fra nogle få andre altaner. Og her står ingen, der får øje på ham.

Der ligger en mand på en altan i København. Hvis nogen så ham, ville de tro han var død, men der er ingen der ser ham. Han ligger en nat og en morgen på en altan der hører til en lejlighed som ingen er kommet i i mere end et år. Nedefra er der ingen vinkel han kan ses fra. Oppefra ville han kun kunne ses fra nogle få andre altaner. Og her står ingen der får øje på ham.

Samme tekststykke (fra Anders Bodelsens roman »Rød september« (1991), med grammatisk komma, øverst, og pausekomma, nederst.

ret formuleret en officiel dansk kommativering! Vi ved ikke hvem der fik den idé at pausekommaet skulle have officiel status i dansk, og der er vistnok endnu ikke gjort forsøg på at opklare problemet. Det ejendommelige er at der hverken har været et folkeligt pres eller en udbredt praksis som grundlag for beslutningen. Retskrivningsordbogen 1955 har lidt over en sides vejledning i pausekommatering, med ca. to sider om grammatisk komma. Retskrivningsordbogen 1986, der i det hele taget er meget udførlig i vejledningsafsnittet, har 11½ side om det grammatiske komma, mod 7 sider om pausekommaet.

Andre sprog

Grammatisk kommativering findes som en stort set uudnyttet mulighed i svensk, der normalt bruger det vi kalder pausekommatering. Desuden bruges grammatisk komma i færøsk, islandsk, tysk, finsk og alle de slaviske sprog, dvs. russisk, polsk, tjekkisk, serbokroatisk o.a. Norsk, engelsk, fransk og alle de øvrige europæiske sprog af indoeuropæisk oprindelse benytter en kommativering der svarer til pausekommaet.

Det danske sprogs struktur gør ikke grammatisk komma specielt velegnet. Det drejer sig – ligesom mht. de store begyndelsesbogstaver i substantiverne – om ren tradition, og det grammatiske komma burde egentlig, som de andre ortografiske tyktheder, være afskaffet ved reformen af 1948.

De to systemer i dansk

Man betegner det tit som et problem at vi har to kommativeringssystemer i dansk. Hvad er egentlig problemet? Muligheden pausekomma benyttes af så få at de allerfleste, endog dansklærere, ikke aner at det er officielt tilladt. Det er

karakteristisk at pausekomma næsten udelukkende bruges af meget sprogbevidste personer – ligesom de små bogstaver og å før 1948! Aage Hansen nævner i sin bog om pausekomma (1957) et antal fremtrædende skønlitterære forfattere som bruger pausekomma, og en undersøgelse i dag ville uden tvivl vise at skønlitterære forfattere, kulturskribenter uden for den professionelle presse og sprogfolk er de største brugergrupper; det er også værd at huske at Dansk Sprognævn som sådant bruger pausekomma!

Gruppen er imidlertid kun lille, omend unægtelig meget skrivende, og hvis man anser det for uheldigt med de to kommasystemer, ville det være en meget let udvej simpelt hen at afskaffe pausekommaet. De fleste ville ikke ænse en sådan reform, og de ganske få overbeviste pausekomma-tilhængere kunne trodse den officielle kommativering og fortsætte med deres pausekomma – som oven i købet ville have fået lidt ekstra provokatorisk signalværdi. En oplagt gevinst, tænk bare på hvad Hartvig Frisch ødelagde for de ortografiske kulturradikalere i 1948 ved at afskaffe de store bogstaver i navneordene!

Det aktuelle kommaproblem har i virkeligheden intet med pausekommaets eksistens eller de to systemer at gøre – uanset om man afskaffer eller fortsætter med at negligere pausekommaet.

Kommaets elendighed

Det der er problemet, er at det går så elendigt med at klare det traditionelle grammatiske komma. Antallet af fejl i trykte tekster bliver ved med at stige, og vi må konstatere at retskrivningen simpelthen ikke fungerer på dette punkt.

Årsagerne til at selv professionelt skrevne tekster indeholder så uhyrlige mængder af kommafejl, er flere.

ders Søn bliffue død for eders Høstruis ord
 styld/da steer det met eder / lige som det
 hende sig en gang en Borgere met sin Hø-
 stru/oc met en Stade som hand haffde me-
 git kler / thi hand sagde hannem megit w-
 trostob om hans Høstru. Keyseren sagde:
 Mester siger mig det Effuentyr / Huorle-
 dis det gik til met Staden / Mesteren sag-
 de / Herre det glør ieg icke / wden i giffue
 først befaling der paa/at kaldeeders Søn
 tilbage igen / da vil teg sigde eder det/ Naar
 i haffue det hørt / saa glører met eders søn
 huad i wille. Keyseren bad dem legge sin
 Søn i Jengsel. Oc Mesteren taledes saa.

Den tredie Mesters Effuentyr
 Cato / om en Stade som sagde sin
 Høsbonde/at der gik it Voelstaf
 til hans Høstru.]

Er vaar en Borgere i en Stad / hand
 haffde en stade / den haffde hand saa
 kler / at hand lærde hannem huer dag at
 tale Hebraiske / ind til hand kund vel tale
 det / oc huad som staden enten hørde eller
 saa sagde hand det / for sin Høsbonde. Oc
 den samme Borgere fiek sig en vug Høstru/
 hui vaar megit deyllig / men dog haffde
 hui sin mand icke megit kler / som mand
 end nu finder mange aff saadane/ thi hand

kunde intet stempte met hende om natten
 i Sengen / der saare fiek hui en anden kler/
 oc naar hendis mand red aff Staden / da
 sende hui strax vnd effter sit Voelstaf / at
 hand skulde soffue hosi hende den nat / oc
 naar staden fiek det at see / sagde hand det
 saar sin Høsbonde/naar hand kom hjem.
 Borgeren straffede hende offte der saare/
 der til snarede hui hannem oc sagde. Al-
 tid tror du din stade / oc saa leng at hand
 liuffuer/forligis vi aldrig vel. Hand sag-
 de staden vand intet liuffue faar mig / thi
 det at hand seer oc hører / det siger hand
 mig oc intet andet / der saare tror ieg han-

Eksempel på tekst med »opholdstreg« som tegn. Teksten er nysat, men meget præcis efter originalen, som er uegnet til reproduktion. Teksten er fra folkebogen »De syv vise Mestere« (1591), genudgivet 1916.

(1) De moderne tekstbehandlingsan-
 læg betyder at journalister i stort om-
 fang fungerer som deres egne sættere;
 det vil sige at de går glip af de gamle ty-
 pografers diskrete korrektur. (2) Interes-
 sen for at kommatere korrekt er mulig-
 vis mindre end før; man er ikke pedan-
 tisk. (3) Grammatisk kommatering for-
 udsætter ubønhørligt en beskedens evne
 til grammatisk analyse, og denne er kun
 i ringe grad til stede. Det danske folk in-
 sisterer på at bruge grammatisk kom-
 matering, men nægter at tilegne sig de
 grammatiske forudsætninger herfor.
 Det gør problemet næsten uløseligt.

Der er to tydelige tendenser i de
 gængse kommafejl.

(a) Der sættes mekanisk komma efter
 nogle meget overfladiske analogier, især
 således at der sættes komma foran et-
 hvert *som*, *at* og *der*:

den er lige så dyr, som den anden

De anmodes om, at give besked
 snarest

Det er ikke undersøgt hvilken metode,
 der er den bedste

Lidt mindre overfladisk er en nyere ten-
 dens til fast at bruge komma i apposi-
 tionsforbindelser, uanset om adleddet er
 parentetisk eller ej:

den danske socialdemokrat, Svend Auken

den parisiske metrostation, Odéon

(b) Der udelades kommaer, i overensstemmelse med pausekommareglerne, især hvor de korrekte ville komme til at stå meget tæt:

det jeg sagde var, at...

de der har lyst til at være med, kan...

Hvis jeg har ret i at fejlene falder i de nævnte to hovedgrupper, ville det blive en meget vanskelig opgave at konstruere et nyt og acceptabelt system. Det skulle nemlig dels imødekomme den naturlige og ufordærvede snusfornuft (fejltipe (b)), dels tilfredsstille trangen til at gå fuldstændig mekanisk til værks, uden at tage hensyn til den grammatiske eller den meningsmæssige opbygning af teksten (fejltipe (a)).

Hvad kan man gøre?

Det grammatiske komma duer ikke. Når så at sige ingen skrivende danskere behersker reglerne, så er det et uegnet system.

Hvorfor så ikke simpelt hen indføre det såkaldte pausekomma som det eneste, altså den kommatering som det meste af verden bruger? Det ville være en fortræffelig løsning: Vi ville få et klart og enkelt system uden undtagelser, kommaet ville blive en støtte ved oplæsning – idet det grammatiske komma jo skal ignoreres hvis man vil læse meningsfyldt op – og de nordiske skriftsprog ville have nærmet sig endnu et skridt til hinanden.

Men denne løsning er utænkelig.

Et forslag om indføring af europæisk komma ville rejse en debat så frådende at den ville kunne vælte flere regeringer efter hinanden. Det sprogpoltiske kli-

ma i Danmark er ikke til fornuft for tiden.

Så vi må holde os til den kommatering vi har. Den vil i løbet af få år degenerere til en mekanisk og primitiv praksis, som stort set går ud på at der altid skal komma foran *at*, *der* og *som*. Men da kommaet som nævnt er et meget uvæsentligt tegn, er det stille forfald næppe nogen katastrofe for sproget og den danske kultur. Hovedsagen er øjensynlig at folk slipper for at spekulere på kommaerne.

Som P. Schulz i sin afhandling fra 1724 slutter sit afsnit om kommaet: »Dette maa da/ hvad Opholds-Strægen [dvs. kommaet] angaaer/ være nok for de Ustuderede/ eftersom det ikke egentlig tilfalder dem at plage sig med Spedsfindigheder i denne Sag.«

*Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet*

Ved Københavns Universitet er cand. mag. Vibeke Appel for tiden ved at lægge sidste hånd på en undersøgelse af kommaernes betydning for læsningen. Ved hjælp af en række forsøgspersoner har hun undersøgt hvad der bedst støtter læsningen, grammatisk komma, pausekomma – eller noget midt imellem. Mål & Mæle bringer i et af sine første numre en rapport om undersøgelsen og dens resultater.

Løsninger til Sprogviden

1. Det franske ord *croustade* (dansk *kru-stade*) udtales »krustade«.
2. Det er *bevidstløs*, som burde have været *bevidsthedsløs*, jf. *arbejdsløs*, *venneløs*, *pengeløs*, *samvittighedsløs* osv.; det betyder jo 'som mangler arbejde, venner, penge' osv. Ordet kommer af tysk *bewusstlos*; i ældre tysk kunne *Bewusst* betyde 'bevidsthed' (moderne tysk *Bewusstsein*).
3. Ordene staves karrusel, karrosseri eller karosseri, karotte, karaffel, karusse.
4. De rigtige former er: *titlen*, *fingeren*, *hilsnen/hilsenen*, *artiklen* og *registret/registeret*. Reglen for disse ord er tilfældig og forvirrende, og lader sig næppe formulere konsekvent (Retskrivningsordbogen § 23), da rigsmålet på dette punkt ikke har besluttet sig.
5. d er nærmest sandheden, fordi nutidsendelsen kan betyde mange ting. »Du læser denne sætning nu« (nutid), »John kommer i morgen« (fremtid), »To og to er fire« (altid), »Der sad engang tre mand på en tømmerflåde. Så siger den ene...« (fortid).
6. *Flynder* er beslægtet med *plan*. Grundbetydningen er noget med 'flad'. Og *flad* er også beslægtet både med *flynder*, *plan*, *plat* og *plade*.
7. c er sikkert noget sludder. Bilisten var sandsynligvis ikke nogen flugtbilist, *før* han dræbte den 12-årige pige. Desuden kan man diskutere brugen af dramatiserende nutid i »47-årig vinder 1,5 millioner«. Avislæseren får let det indtryk, at historien mere foregår i avisen lige nu og her end i virkeligheden, hvor »47-årig vandt 1,5 millioner«.
8. d er rigtig. Udsagnene a og c er myter. Der er ikke flere *procent* af ordblindes fejl, der er bogstavombytningsfejl, end af normale læsers fejl. Udsagn b er i strid med definitionen af ordblindhed, der siger, at ordblindes læsevanskeligheder ikke skyldes sanse-mangler.
9. *kvinkelere* betyder at 'klimpre' (b), der er beslægtet med *kvidre*.
10. Både a, b, c og d er rigtige: *dybe* og *flade tallerkener*, *dybt* og *lavt vand*, *dybt* og *overfladisk sår*, *en skuffe* eller *en hule* kan være *dyb* på den vandrette led, og hvis man ikke kommer *dybt ind i hulen* er man kun kommet *kort ind i hulen*.

Sprogviden

1. Hvordan er den *franske* udtale af det ord, som på dansk skrives *krustade*, »krostade«, »krustade« eller »krystade«?
2. Et af følgende ord er en sær og uregelmæssig dannelse, som ville være en grov fejl, hvis vi ikke var så vant til det:
køkkenbord, uddele, skobørste, rødlig, ovenpå, sejrssikker, bevidstløs, rugbrød, halvkold.
3. Staves disse ord med enkelt eller dobbelt r: kar?usel, kar?osseri, kar?otte, kar?affel, kar?usse?
4. Hvad er rigtigt stavet?
titlen/titelen
pegefingren/pegefingeren
hilsnen/hilsenen
artiklen/artikelen
registret/registeret
5. Hvad betyder nutidsendelsen på ud-sagnsord? At handlingen (eller sammenhængen)
 - a) foregår i nutiden.
 - b) foregår i nutiden eller fremtiden.
 - c) foregår i nutiden, fremtiden eller altid.
 - d) foregår i nutiden, fremtiden, altid eller i fortiden.
6. Ordet *flynder* er historisk beslægtet med
 - a) flanke
 - b) flod
 - c) plan
7. Hvilken eller hvilke af disse avisoverskrifter indeholder formelt set noget sludder?
 - a) 47-årig vinder 1,5 millioner.
 - b) Skovbrande hærger Sydfrankrig.
 - c) Flugtbilist dræber 12-årig pige.
8. Hvad er rigtigt?
 - a) Ordblindhed forsvinder af sig selv, når man bliver ældre.
 - b) Ordblindhed kan kureres med briller.
 - c) Ordblinde bytter relativt ofte rundt på bogstaverne og læser f.eks. »stor« i stedet for *sort* og »far« i stedet for *fra*.
 - d) Ordblinde har svært ved at dele ord op i lyde.
9. Hvad betyder *kvinkelere*?
 - a) 'lave femkantet mønster (i mosaik)'
 - b) 'klimpre (på en violin)'
 - c) 'inddampe en væske'
 - d) 'støde (i fægtning) mod modstanderens venstre side'
10. Hvad er det modsatte af *dyb*?
 - a) *flad*
 - b) *lav*
 - c) *overfladisk*
 - d) *kort*

Løsninger findes side 31.